

JUHLAJULKAISU

AARNE NUORVALA

1912 · 18/4 · 1982

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Vammala 1982, Vammalan Kirjapaino Oy

ISBN 951-855-049-2

ISSN 0356-7222

978-951-855-871-5 (PDF)

Hallintolainkäyttö ja tiedotus

Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti Aarne Nuorvala on vuosien varrella useaan otteeseen ja lukuisissa eri yhteyksissä korostanut tiedonvälityksen merkitystä oikeusturvan takeena.¹ Pelkästään tästäkin syystä on paikallaan, että hänelle omistetussa juhlaulkaisussa on sija tälle jatkuvasti ajankohtaiselle ja informaatioyhteiskunnassa entisestäänkin tärkeämmäksi käyvälle ongelmalle.

Varsin yleinen ja syvälle juurtunut on sellainen käsitys — eikä aivan katteettomasti — että lainkäyttö ja juridiikka ylipäättään on luonteeltaan konservatiivista, hidasliikkeistä ja aina askeleen verran muusta yhteiskuntakehityksestä jäljessä. Sen takia onkin miellyttävää panna merkille, että hallintolainkäytön alalla tiedonvälityksen merkitys on tullut viime vuosina korostetusti esille — eikä yksinomaan juhlapuheissa ja -kirjoituksissa vaan myös aivan käytännön tasolla. Tästä on hyvänä esimerkkinä korkeimman hallinto-oikeuden varhainen liikkeellelähtö vuonna 1973 automaattisen tietojenkäsittelytekniikan hyväksikäytössä. Kuvaavaa on, että korkein oikeus on vastaavasti vasta aloittelemassa atk-pohjaisen tietorekisterin rakentamista, kun korkeimman hallinto-oikeuden koneellisesti tallennettu oikeustapausaineisto käsittää jo noin 8500 ratkaisua ja lisääntyy noin 500 kappaaleen vuosivauhdilla.

KHO:n atk-rekisteristä on muutamassa vuodessa kehittynyt ratkaisutoiminnan ja tutkimuksen välttämätön apuväline, jonka puuttumisen pelkkä kuvittelemisen herättää ainakin hallinto-oikeuden tutkijassa orpouden tunteen. Kun on tiedossa, että lähivuosien ohjelmaan kuuluu KHO:n vuosikirjankin saattaminen atk-perustaiseksi, ei alan tutkijan tarvitse tuntea itseään yksin jätetyksi. Korkeimman hallinto-oikeuden syyksi ei ole luettavissa se häpeällinen asiantila, että omia

¹ Ks. esim. Oikeudenhoito tiedonvälityksen maailmassa, Puhe Pykälä ry:n 40-vuotisjuhlassa, Lakimiesuutiset n:o 5/1975 s. 18 ss., Oikeusvaltioajattelu ja kansalaisten oikeusturva hallintolainkäytön lähtökohtana, Lakimies 1978 s. 221 ss., Korkein hallinto-oikeus uuden ajan kynnyksellä, Lakimies 1978 s. 522 ss. Hallinnon oikeus-suojajärjestelmän kehittämisnäkyviä 1980-luvulle, Lakimies 1980 s. 532 ss.

tietokonepääteyhteyksiä KHO:n rekisteriin on jo nykyään esimerkiksi yksityisten asianajotoimistojen käytössä, kun sen sijaan yliopistojen oikeustieteelliset tiedekunnat ovat tähän saakka saaneet tyytyä sinänsä hyödyllisten atk:lle siirrettyjen päätösten tulosteliusköjen käsijakeluun.

Nykyaikaisen informaatioteknologian hyväksikäyttö ei kuitenkaan ole ainoa tiedonvälityksen merkitystä korostava piirre tämän päivän hallintolainkäytössä. Tiedotusystävällinen asenne on saanut vahvistuksensa myös säädöstasolla.

Hallinto- ja hallintolainkäyttöviranomaisten ulkoisen, kansalaisiin yleisesti kohdistuvan tiedotustoiminnan järjestäminen säädännäiselle pohjalle on uusi ilmiö, joka kuvastaa muutosta virallisissa viestintästrategioissa. Perinteinen *julkisuusperiaate* on saamassa rinnalleen *informaatioperiaatteen*, joka tarkoittaa viranomaisen velvollisuutta aktiiviseen, oma-aloitteiseen tiedottamiseen. Uudessa kunnallislaisissa (953/76) on nykyisin koko kunnallishallinnon kattava tiedotussäännös (37 §). Saman suuntaisia ehdotuksia on viime vuosien kuluessa tehty valtionhallinnon piirissä.² Hallintolainkäytön alalla on niin ikään annettu uusia, entistä laaja-alaisempia tiedotusvelvollisuutta korostavia säännöksiä.

Pitää tosin paikkansa, että korkeimman hallinto-oikeuden tiedotusvelvollisuudella on kauan ollut valtiosääntöinen, joskaan ei kovin selvästi lausuttu perusta hallitusmuodon (94/19) 56 §:ssä, jonka mukaan tuomioistuimen tehtävänä on valvoa alempien viranomaisten lainkäyttöä hallinto-oikeuden alalla. Tämä säännös, samoin kuin korkeimmasta hallinto-oikeudesta annetun lain (74/18) 1 §, edellyttävät korkeimman hallintolainkäyttöelimen pitävän omalta osaltaan huolta alemman asteisen lainkäytön yhdenmukaisuudesta, mikä käytännössä edellyttää tuomioistuimen tiedottavan ulospäin ratkaisujensa sisällöstä. Tästä tiedotusvelvollisuudesta sisältyi myös nimenomainen säännös vanhaan vuonna 1918 annettuun asetukseen korkeimmasta hallinto-oikeudesta (74/18), jonka 10 §:n mukaan korkeimman hallinto-oikeuden toimesta oli sen ratkaisuksista säännöllisesti julkaistava selostuksia ja tietoja tuomioistuimen vahvistaman suunnitelman mukaisesti. Tällaisia tietoja onkin sittemmin julkaistu asetuksen edellyttämällä tavalla korkeimman hallinto-oikeuden vuosikirjoissa.

² Ks. Valtionhallinnon tiedotustyöryhmän mietintö. Helsinki 1975. Ks. myös Ehdotus julkisuuslainsäädännön osittaisuudistukseksi. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 14/1978. Helsinki 1978.

Vertaamalla nykyisen vuosikirjan rakennetta varhaisiin versioihin, on havaittavissa julkaisun läpikäyneen melkoisen kehitysprosessin. Vuosikirja on nykymuodossaan korkeatasoinen ja helppohakuinen teos. Mutta on vuosikirjan toimituspolitiikassa vieläkin korjaamisen varaa. Teokset valmistuvat hitaanaaisesti ja niiden levikkikin on kovin suppea. Myöskään toimitusohjeet eivät kaikissa suhteissa ole ajan tasalla. Yksityisyyden suojaa korostavan suuntauksen hengessä olisi paikallaan, että korkein hallinto-oikeus mahdollisimman pian uudistaisi ikääntyneet vuodelta 1941 peräisin olevat ohjeet, joiden mukaan vuosikirjassa on yleensä mainittava asianosaisten nimet paitsi verotusta ja alkoholihuoltoa koskevissa asioissa; yksityisyyden suojan tarvetta esiintyy monissa muissakin kuin näissä kahdessa asiaryhmässä.

Uudistetussa asetuksessa korkeimmasta hallinto-oikeudesta (702/77) on tuomioistuimen tiedotusvelvollisuutta laajennettu aikaisempaan verrattuna. Sanotun asetuksen 28 §:n mukaan lainkäytön yhdenmukaisuuden ja oikeusvarmuuden edistämiseksi korkeimman hallinto-oikeuden on julkaisemalla vuosikirjaa ja muulla tavoin tiedotettava sellaisista ratkaisuistaan, joilla saattaa olla merkitystä lain soveltamiselle muissa samankaltaisissa tapauksissa tai muuten yleistä merkitystä. Samassa säännöksessä lausutaan myös, että tuomioistuimen on muutoinkin tiedotettava toiminnastaan.

Presidentti Nuorvala on itse kommentoinut asetuksen säännöstä eräässä artikkelissaan seuraavalla tavalla:³

»Tällä nykyaikaisella säännöksellä on tuomioistuimelle asetettu tiedottamisvelvollisuus. Käytännössä KHO on aina pitänyt tiedottamista tärkeänä.

Pykälän 2 momentti on tarkoitettu laajaksi. KHO:lle kuuluu muun muassa hallintolainkäytön valvonta ja ohjaaminen erilaisine käytännön toimintamuotoineen. KHO on myös osallisena koko hallintolainkäytön kehittämistyössä.

Toiminta jää paljolti käytännön varaan».

Säännös on todella nykyaikainen, kaikessa yleisyydessäänkin jopa uraa uurtava; harvoissa maissa on tuomioistuimelle rohjetta asettaa yleinen ja nimenomainen tiedotusvelvollisuus. Tavallisen virastoasetuksen säännöstä on tuskin kuitenkaan aiheellista tulkita sana sa-

³ Ks. Aarne Nuorvala, Korkein hallinto-oikeus uuden ajan kynnyksellä. Lakimies 1978 s. 549.

nalta ja lause lauseelta. Ilmeisesti säännös on ymmärrettävä lähinnä hyvän tahdon ilmaukseksi ja toiminnan ohjeelliseksi nuoraksi, jonka noudattaminen jää tuomioistuimen itsensä tehtäväksi. »Toiminta jää paljolti käytännön varaan».

Hallintolainkäyttöä koskevan tiedotuksen sääntely ei nykyisin rajoitu pelkästään korkeimman hallinto-oikeuden toimintaan. Tiedotus-tarve on otettu huomioon myös lääninoikeusasetuksen (751/75) 1 §:ssä, jonka mukaan lääninoikeuden tehtävänä on huolehtia siitä, että sen tärkeämmät ratkaisut sopivalla tavalla julkaistaan tai niistä muutoin tiedotetaan lääninoikeuden oikeuskäytännöstä tietoa tarvitseville. Tässä suhteessa on käytännön kannalta todella paljon parantamisen varaa. Tiedotuksen tehostamistarvetta lisää se, että lääninoikeudet toimivat monissa tapauksissa viimeisenä oikeusasteena, jolloin niiden ratkaisulla on myös ohjaavaa merkitystä.⁴ Tehokkaampi tiedottaminen olisi myös omiaan yhtenäistämään lääninoikeuksien kovin kirjavaksi muodostunutta käytäntöä.

Yleisellä tasolla hallintolainkäytön suhdetta tiedotukseen voidaan tarkastella ainakin kolmesta eri näkökulmasta. Tiedotuksen, kuten muunkin yhteiskunnallisen aktiviteetin taustalla on aina jonkinlainen *ideologia*, käsitys siitä, millaisia päämääriä toiminnan avulla pyritään edistämään. Näiden tavoitteiden saavuttaminen edellyttää puolestaan jonkinlaisen yleisen toiminta-ajatuksen, *strategian*, omaksumista käytännön toiminnassa. Viestinnän alalla vaikuttaa tavoitteiden tehokkaaseen toteutumiseen olennaisella tavalla informaatioteknologian hyväksikäyttökyky.

Viimeksi mainitun kohdalla ainakin korkeimman hallinto-oikeuden kyky on tullut toteen näytetyksi viime vuosien kuluessa. Yleisstrategiassakaan ei ole arvostelulle sijaa; julkisuusperiaate on saanut kumppanikseen informaatioperiaatteen, jonka käytännöllinen varteenotto ilmenee muun muassa yhden ylimääräisen sihteerin kiinnittämisessä päätoimisesti tiedotustehtäviin. Vertailun vuoksi sopii mainita, että keskeisestä oikeushallintoviranomaisesta, oikeusministeriöstä, sellainen henkilö on toistaiseksi puuttunut.

Tämän jälkeen voidaankin kysyä, millaisia ovat ne tekijät ja syyt, jotka ovat olleet vaikuttamassa siihen, että hallintolainkäytön alalla on niinkin valppaasti ja tehokkaasti pyritty vastaamaan informaatio-yhteiskunnan asettamiin haasteisiin.

⁴ Ks. Pekka Hallberg ja Eino Örlund, Lääninoikeuksien toimintaedellytysten parantamisesta. Lakimies 1974 s. 208.

Lainkäyttötiedotuksen taustaideologia on lyhyesti ja ytimekkäästi ilmaistu esimerkiksi »Kehittyvä hallintolainkäyttö» nimisessä julkaisussa: »Hallintotuomioistuinten tiedotustoiminnan tehostaminen edistää hallintolainkäytön yhdenmukaisuutta. Samalla se lisää yleistä tietoutta lainsäädännöstä ja lainkäytöstä parantaen siten kansalaisten edellytyksiä valvoa oikeuksiaan».⁵ Valtiosääntökomitean välimietinnöstä antamassaan lausunnossa korkein hallinto-oikeus puolestaan toteaa pyrkimyksenä olevan saattaa ratkaisut mahdollisimman nopeasti ja laajalti sekä viranomaisten että kansalaisten tietoon: »Näin voidaan osaltaan edistää lainkäytön yhtenäisyyttä ja joutuisuutta sekä lisätä kansalaisten oikeusturvaa».⁶

Ideologisista taustatekijöistä ovat perinteisesti olleet etusijalla lainkäytön yhdenmukaisuuden turvaaminen ja kansalaisten oikeusturvan yleinen tehostaminen. Huoleen onkin ollut entistä enemmän aihetta, sillä hallinnon rooli valtiossa on korostunut olennaisesti viimeisten vuosikymmenten aikana, kansalaisia koskevien hallintoratkaisujen määrä on lisääntynyt huomattavasti ja yhdenmukaisuuden turvaaminen vastaavasti vaikeutunut. Välittömänä huolen aiheena on hallintolainkäyttöelimillä jatkuvasti ollut ns. jutturuuhka, jonka purkamisvaikeuksista on puhuttu julkisuudessaakin väsyksiin asti. On selvää, että lainkäytön hitaus on ristiriidassa oikeusturvan tehostamipyrkimyksen kanssa. Eräänä mahdollisuutena krooniselta vaikuttavassa resurssipulassa olisi valituskieltojen sumeilematon säättäminen niin, että korkein hallintolainkäyttöelin voisi keskittyä vain merkittäviin tapauksiin. Onneksi oikeusturvanäkökohta nauttii johtavien hallintolainkäyttöasiantuntijoiden keskuudessa siinä määrin jakamatonta arvontoa, että kiusaus muutoksenhakuoikeuksien supistamiseen on ainakin toistaiseksi voitu välttää. Nykyiselläänkin kieltoja on liian kanssa.⁷

Kansalaisten on voitava turvautua muutoksenhakukeinoin mahdollisimman laajassa mittakaavassa. Tällaisen perusnäkemys valitessa on ymmärrettävää, että jutturuuhkien vähentämiseen on pyrittävä muunlaisia keinoja kuin valituskieltoja käyttämällä. Tiedotuksen avulla voidaan olettaa aiheettomien muutoksenhakujen ainakin jossain määrin vähenevän.

⁵ Ks. Kehittyvä hallintolainkäyttö (Helsinki 1972) s. 101.

⁶ Ks. Lausunto valtiosääntökomitealle 28. 11. 1974 komitean välimietinnöstä. KHO 1974 III 2.

⁷ Ks. tark. Pekka Hallberg, Poikkeaminen yleisestä muutoksenhakuoikeudesta hallintoasioissa. Lakimies 1978 s. 562 ss.

Viestintätutkimuksen piirissä on toistuvasti korostettu, että usko informaation kaikkivoipuuteen on katteetonta optimismia. Liioiteltua lienee myös olettaa, että tehokaskaan tiedotustoiminta saisi aikaan ratkaisevia muutoksia kansalaisten osallistumisaktiviteetissa ja muutoinkin laimeahkossa halukkuudessa käyttää hyväkseen mahdollisuuksia viranomaistoiminnan omakohtaiseen valvontaan. Yleisen normi-informaation perille menemiseen ei liioin ole aihetta suhtautua ylenmäärin toiveikkaasti. Suositeltavampaa onkin ehkä keskittyä tiedotukseen, joka kietoutuu konkreettisiin ja yleisesti merkittäviin lainkäyttöratkaisuihin, jolloin informaatiotilanne kytkeytyy enemmänkin »elävään elämään» kuin »kuolleisiin normeihin». Tämä asettaa erityisiä vaatimuksia hallintolainkäyttöratkaisujen selvyydelle ja ymmärrettävyydelle, eikä vähiten joukkoviestimille, joiden hartioille lankeaa vastuu siitä, ettei lainkäyttöelinten tarjoama informaatio matkan varrella vääristy. Pahitteeksi ei myöskään olisi, että tiedotusvälineet kokisivat nykyistä tärkeämmäksi tiedottamisen usein toistuvista ja tavanomaisista, mutta samalla kuitenkin kansalaisille arvokasta oikeusinformaatiota tarjoavista ratkaisuksista.⁸ Mutta siinäkin tapauksessa, että joukkoviestintien piirissä pidetään lähtökohtana pelkkää välitöntä uutisarvoa, hallintolainkäyttö tarjoaa runsaasti mielenkiintoista aineistoa. Selvästi onkin havaittavissa, että joukkoviestintien kiinnostus hallintolainkäyttöä kohtaan on ollut lisääntymässä. Mielenkiinnon kohteina ovat erityisesti kunnallisasiat, rakennusasiat ja ns. yleishallintoasiat.⁹

Kun lainkäyttötiedotusta koskevassa periaatekeskustelussa on painotettu yhdenmukaisuuden turvaamista ja oikeusturvan tehostamistarvetta, ei ole epäilystäkään siitä, etteikö kysymys olisi ollut kirjoittajien ja puhujien aidosta pyrkimyksestä niiden huomioon ottamiseen käytännön toiminnassa. Tiedotuskeskustelussa näyttää sanottujen näkökohtien rinnalle nousseen samalla myös uudenlaisia korostuksia. Niinpä esimerkiksi edellä mainitussa korkeimman hallinto-oikeuden lausunnossa valtiosääntökomitean mietinnöstä puhutaan tuomioistuihin kohdistuvan kansanvaltaisen valvonnan tehostamisesta. Niin ikään on lainkäyttötiedotusta käsittelevissä kirjoituksissa viime aikoina ahkerasti viljelty käsitettä »kansalaiskeskeinen ajattelutapa». Kumpikin käsite herättää pelkästään myönteisiä assosiaatioita, mutta kielämättä niitä vaivaa melkoinen epämääräisyys eikä aina ole selvää,

⁸ Ks. Kehittyvä hallintolainkäyttö (Helsinki 1972) s. 100.

⁹ Ks. Korkein hallinto-oikeus. Toimintakertomus 1980. KHO:n julkaisusarja 4/1981 s. 23.

millä tavalla niiden tarkoittamat ajatukset käytännössä toteutuvat. Arvokkaita korostukset ovat siitä huolimatta, sillä usein toistettuina ne ehkä omalta osaltaan edesauttavat virkamiehiä asettumaan toiminnassaan yksityisen kansalaisen asemaan niin hallinnon kuin lainkäytönkin alalla.

Kun puhutaan tiedotuksen ideologisista taustoista, jää kuvaus vajaan, ellei selvin sanoin tuoda julki, että tiedotukseen liittyy myös hallintolainkäyttöön kohdistuvan yleisen suopeuden lisäämispyrkimys. Tiedotuksella on oma legitimaatiotehtävänsä; sen eräänä tarkoituksena on ylläpitää luottamusta valtiollisiin instituutioihin.

Keskustelu luottamuksesta sikiää säännönmukaisesti yhteiskunnallisissa tilanteissa, joissa sen syystä tai toisesta koetaan horjuvan. Sellainen oli tilanne 1960-luvun loppupuolella Suomessa kuten muissakin läntisissä teollisuusvaltioissa. Huolestuneiden joukossa oli monien muiden ohella professori Veli Merikoski, joka teoksensa »Hallinto-oikeuden oikeussuojajärjestelmä» loppuun katsoi aiheelliseksi sisällyttää jakson »Luottamus viranomaisten puolueettomuuteen».¹⁰ Ehkä tämä esitys samoin kuin muutkin samoihin aikoihin julkaistut viranomaisten ja kansalaisten välistä luottamuspulaa käsittelevät selvitykset ja tutkimukset omalta osaltaan myötävaikuttivat hallintolainkäytönkin alalla virinneisiin tiedotusaktiviteetin tehostamispyrkimyksiin. Tiedotus tarjoutui erääksi keinoksi reagoida hälyttävältä vaikuttaneeseen tilanteeseen.

Luottamusnäkökohtaan on viitannut myös presidentti Nuorvala vuonna 1975 pitämässään merkittävässä oikeudenhoitoa ja tiedonvälitystä käsitelleessä puheessaan: »Tuomioistuimiin kohdistuvaa kansanvaltaista valvontaa voitaisiin tehostaa lähinnä parantamalla päätösten perustelemista sekä lisäämällä niiden tiedottamista ja oikeudenkäytön julkisuutta muutoinkin. Kun näin menetellään, kansalaiset voivat muodostaa todellisuutta vastaavan kuvan lainkäytön asiallisuudesta ja valvoa sen objektiivisuutta. Menettely olisi myös omansa lisäämään luottamusta lainkäyttöön».¹¹ Tiedonvälitys siis kuuluu — kansainvälisessä politiikassa vakiintunutta ilmausta käyttäkseni — ns. luottamusta lisääviin toimiin.

Tiedotuksella on kuitenkin monet kasvot. Mainostava ja valikoiva tiedonjakelu tekee tiedotuksesta ambivalentin toimintamuodon. Täl-

¹⁰ Ks. tark. Veli Merikoski, Hallinto-oikeuden oikeussuojajärjestelmä (Vammala 1968) s. 499 ss.

¹¹ Ks. Aarne Nuorvala, Oikeudenhoito tiedonvälityksen maailmassa. Puhe Pykälä ry:n 40-vuotisjuhlassa, Lakimiesuutiset n:o 5/1975 s. 18 ss.

lainen tiedotus ei hallinnossakaan ole vieras ilmiö. Hallintolainkäytön kohdalla on kuitenkin muistettava, että tiedotus on koskenut, koskee ja tulee koskemaan ennen muuta lainkäyttöelinten tekemiä *ratkaisuja*. Mahdollisuudet manipulatiiviseen tiedottamiseen eivät lainkäytössä ole samanlaiset kuin hallinnon piirissä. Lainkäyttöelimet voivat hankkia luottamusta vain ylläpitämällä korkeata tasoa ratkaisutoiminnassa, perustelemalla päätökset hyvin, saattamalla ne kielellisesti ymmärrettävään muotoon ja tehostamalla päätöksenteon julkisuutta.

Korkein hallinto-oikeus ei, kuten tuomioistuimet yleensäkin, koe julkisuuden nälkää eikä tällainen suhtautuminen lainkäyttöelimelle oikein sopusikaan. Toisaalta on myönnettävä, ettei korkeinta hallinto-oikeutta myöskään voi arvostella siitä, että se olisi pyrkinyt toimintansa salailuun. Lainkäyttöasiakirjat ovat lainsäätäjän osoittamissa rajoissa julkisia, mutta Suomessa hallintolainkäyttö on myös siinä mielessä avointa, että — päinvastoin kuin monissa muissa oikeusjärjestyksissä — tuomarit esiintyvät päätöksenteossa omilla nimillään. Niinpä esimerkiksi äänestyksissä eri mieltä olleitten jäsenten mielipiteet käyvät ilmi korkeimman hallinto-oikeuden vuosikirjoistakin.

Tuomarin anonymiteetin purkamista voisi nykyistä laajemmassa mitassa harjoittaa toisellakin tavalla. Erittäin arvokas tiedotuksen muoto on se, että lainkäyttäjät aktiivisesti osallistuvat julkiseen keskusteluun eivätkä vanhojen luutuneiden ajatusmallien mukaisesti vaikeene »tuomariroolinsa» perusteella. Tuomaritkin ovat virkamiehiä ja heillä on periaatteessa sama ilmaisuvapaus kuin muillakin julkisyyhteisön palveluksessa olevilla henkilöillä. Tuomarin roolin vain ymmärretään usein ja tarpeettomasti edellyttävän ylenmäärin varovaista käyttäytymistä virkahuoneen ulkopuolellakin. Se vaara tietenkin on olemassa, että lainkäyttövirkamiesten julkisuudessa esittämät käsitykset helposti kanonisoidaan. Tämä vaara ei kuitenkaan ole niin suuri, että lainkäyttäjien tulisi johdonmukaisesti eristäytyä ja pidättäytyä julkisesta keskustelusta. Tarkoituksena ei ole, että lainkäyttäjän pitäisi osallistua ratkaisuja koskevaan julkiseen polemiikkiin ja ryhtyä puolustelemaan tekemiään ratkaisuja tai esimerkiksi arvostelemaan sellaisia päätöksiä, joissa hän äänestyksen jälkeen on jäänyt vähemmistöön. Kriittiselle osallistumiselle jää silti tilaa ja tuomarin »judiciumia» käyttäen löytyvät varmasti myös ne rajat, joiden yli ei käy astuminen.